

Тімченко О. П.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

У статті здійснено спробу аналізу історичної долі гуманізму з позицій екзистенційної антропології.

Ключові слова: гуманізм, екзистенціалізм, персоналізм, антропологія.

Гуманізм і на початку XIX-XX ст. відстоював свободу і безумовне значення особи без її підкорення або будь-якого відношення підкорення вибраним людям (надлюдини), колективу (класу), нехай навіть “висвяченому” знанням вищої істини. Цінності гуманізму універсальні і безсмертні, тому що людина завжди буде намагатися досягати тих ідеалів, які пропагують гуманізм: ідеали свободи і людяності природні та необхідні людині. Цінності гуманізму тим більше будуть затребувані, чим більше буде емансипована людина, чим більше буде розширювати свій світогляд, засвоювати природу та нові форми соціального буття, чим більше демократія, терпимість і моралізм будуть утверджуватися у суспільній практиці.

За останні десятиліття в Україні значно зросла кількість філософських праць, у яких розглядається зазначена проблема. Це насамперед праці В. Андрущенка, В. Беха, М. Бойченка, Н. Бусової, М. Бузького, А. Єрмоленка, О. Йосипенка, С. Кримського, А. Лоя, В. Менжуліна, О. Панафідіної, М. Поповича, В. Табачковського, В. Шпака, В. Якубіної, Т. Ящук та ін. Особливу увагу починає привертати актуалізація свободи, гуманізму як плюралізму вищих цінностей, яка була предметом міркувань багатьох філософів, зокрема І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, М. Бердяєва, В. Соловйова, Е. Фрома та ін.

Гуманізм, який утвердився в європейській філософії починаючи з епохи Відродження, по суті перетворився у свою протилежність у ніцшеанстві, в якому образ людини, ідея самоцінності будь-якої особи були принесені у жертву і роздавлені категорією надлюдини, і у марксизмі, де людина завжди підкоряється колективу (наприклад, пролетарському, буржуазному), практично повністю розчиняючись у ньому. Однак можна сказати, що ніцшеанство і марксизм – лише викривлені напрями гуманізму, що ними історія гуманізму не вичерпується.

Мета статті – через призму екзистенціальної філософії розкрити долю гуманізму в сучасному суспільстві.

Ніщечанство і марксизм не можуть означати ні кризу гуманізму загалом, ні тим більше його фінал, тому що у межі цих двох доктрин гуманізм ніколи не вкладався. Ідеї гуманізму можна розглядати і у таких напрямках марксизму, які характеризуються відмовою від абсолютизації соціальної революції і класової боротьби як найбільш ефективних форм боротьби робітничого класу за свої права, але виявляють устремління до класового миру, соціального партнерства, збереження прав людини як основи надкласових загальнолюдських цінностей життя. Зародження і розвиток помірних течій марксизму пов'язується з діяльністю Каутського і Бернштейна, в Росії – зі Струве і цілою низкою “легальних марксистів”, потім повністю протиставлених ним. Наповненими духом гуманізму і концепції ненасилля Толстого й Ганді є праці російського релігійного мислителя Несмелова, що проникнуті пафосом людинолюбства і намагання гуманістично тлумачити церковну догматику, а також праці західних релігійних гуманістів Швейцера та Шардена. Очевидний гуманістичний підтекст є і в неотомістських доктринах.

На нашу думку, немає ніяких підстав стверджувати про незворотну кризу гуманізму на межі XIX-XX ст. і тим більше про історичну невдачу гуманістичного проекту. Навпаки, на зламі віків гуманізм виходив на нові історичні межі, стаючи більш різноманітним, широким та затребуваним у філософській і не тільки філософській течії. Наприкінці XIX ст. “основними тенденціями розвитку гуманізму були, по-перше виділення його з панівних у суспільстві релігійних ідеологій (не випадково разом з свободою думки він зароджувався в лоні релігії); по-друге, усвідомлення людини як природної істоти, а людяності як його природної якості. Це означало, з одного боку, демістифікацію (десакралізацію) ідеї людини, з другого – його натуралістичне розуміння. Разом ці дві тенденції призвели до того, що з образу і подоби Бога людина все більше перетворювалася на царя або вищий продукт розвитку природи та її верховного творіння. Поряд з цим стверджувалася і третя тенденція: прив'язування особистості до соціуму та її тлумачення не просто як суспільної істоти, а як поєднання суспільних відносин” [1, 39]. Гуманізм намагається усвідомити весь комплекс соціальних та людських відносин, він не тільки претендує на відповідність, філософську обґрунтованість життєвої практики, яка змінюється, але у світлі своїх найкращих представників орієнтує людство на високі моральні та культурні стандарти. Гуманізм робить людей ближчими один до одного, намагається виробити підходи до вирішення загальнолюдських проблем. Не буде перебільшенням сказати, що гуманізм загалом

створював людське життя духовно комфортнішим. Разом з цим поряд з філософською еволюцією зазнає змін, вдосконалюється відповідно до історичної практики політична доктрина гуманізму. Це описує Г. Гівішвілі, розрізняючи французькі, англійські та американські варіації політичної практики гуманізму.

Гуманізм витримав історичну конкуренцію. І це не випадково. Власне, гуманізм найбільш повно говорить про природні різноманітності вільного життя, накладаючи на нього лише раціональні правові та етичні обмеження. Різноманітність сучасного світу, що змінюється, гуманізм легітимізує, пояснює та захищає як динамічна доктрина, яка виступає проти будь-яких форм догматизму, гуманізм – своєрідний символ віри людей, які живуть повнокровним діяльним життям, яке не цурається ідеалів, загальнолюдських пріоритетів і високих духовних принципів.

У праці “Шляхи гуманізму” Бердяєв дає таке узагальнене тлумачення гуманізму: “Гуманізмом я буду називати визнання вищої цінності людини в житті світу та його творчого поклику” [2, 180]. Отже, головне у гуманізмі, на думку Бердяєва, – це “визнання вищої цінності людини”. Таке розуміння гуманізму не означає індивідуалізму. Гуманізм повинен буди персоналістичним, а це означає, що “Я” повинно співвідноситись зі світом не як з “Воно”, а як з “Ми”. На переконання Бердяєва, індивідуалізм нищить гуманізм. Стаття “Пути гуманизма” належить до пізніх праць філософа, і важливо визначити, як Бердяєв міркував про гуманізм у більш ранніх своїх працях. Ставлення Бердяєва до гуманізму неоднозначне, це зумовлено усвідомленням гуманізму у конкретно-історичному контексті. Бердяєв зазначає, що гуманізм бере свій початок в епоху античності в Греції, де “почав розкриватися образ людини” [3, 183]. Але грецький гуманізм переважно пов’язаний з культурою, він не проник всередину античного світосприйняття, яке характеризувалося космоцентричністю та розумінням людини як сходинок світової ієрархії, попри те і реалії соціального устрою античності суперечили ідеї вищої цінності будь-якої особистості: у демократичних Афінах нерівними були громадяни полісу, метеки – особисто вільні, але обмежені в політичних та економічних правах іноземці або мешканці інших полісів, а також раби. У Римській імперії населення ділилось на п’ять груп з різним юридичним статусом: римські громадяни, які володіли найбільшим обсягом прав, латини – мешканці союзних Римові держав, які були розміщені на території Лаціуму, перехідники – головним чином мешканці підкорених Римом територій, вільновідпущені – раби, що отримали волю і мали правовий статус господаря, який відпустив їх на

волю, колони – орендатори невеликих ділянок землі. Крім цього, римські громадяни ділились і за своїм сімейним статусом: особи свого права (домогосподарі, голови сімейства) та особи чужого права (підвладні домогосподареві інші члени сім'ї). Раби у Римі пріврівнювались до речей.

Бердяєв допускав, що могутній гуманістичний потенціал має християнство, властиво християнська антропологія. “Християнство навчає, що людина не є витвір природної необхідності, не є наслідком коловоротом космічного буття, а є Боже творіння і несе в собі образ та подобу Божу. Цим за людиною утверджується духовна незалежність, та вона, в принципі, ставиться вище природного та соціального світу. Християнство також вчить, що Бог став людиною і цим підняв людську природу. Також навчає воно, що людська душа має нескінчену цінність і вартує більше, ніж всі царства світу” [3, 185]. Це судження, характерні для християнського гуманізму. Але варто зазначити, що сучасний гуманізм пішов набагато далі тверджень про людину як “образа та подобу Божої” та “вінця творіння”. Навіть таким чином розставлені акценти не змінюють онтологічного статусу людини як тваринної сутності, над якою панує всевладний Бог-Творець, і людина цілком знаходиться під дією Божого промислу, а свобода не стільки природний стан людини, скільки дар Бога. Сучасний гуманізм протиставляє цьому загалом релігійному поглядові на людину ідеал емансипованої передусім духовної особистості, яка характеризується мужністю у пізнанні, у діяльності, у самовдосконаленні. Сучасний гуманізм відстоює “...образ мислення та життя дійсно зрілої, серйозної, природної демократичної і в цілому врівноваженої людини, в кінцевому результаті оптимістичної, впевненої у прогресі науки і розуму, в здібностях людей долати ті конкретні і глобальні виклики, які вони зустрічають на власному життєвому шляху” [4, 9]. Такий спосіб мислення, а не тремтливе і насправді принизливе сподівання на надприродне, здатен допомогти людині надати адекватну відповідь на виклики сучасності і піднятися на нову сходинку в драматичному пориві пошуку достойного способу життя.

Сучасний гуманізм проповідує не стільки незалежність особистості від природного і соціального світу, скільки вільно обрану відповідальність на основі розумної поважно визначеної згоди, паритету у взаємовідносинах з навколишнім світом. Сучасний гуманізм виходить з того, що у взаємовідносинах з природним і соціальним світом людина повинна бути не вищою і не нижчою цих реальностей, а володіти “почуттям глобальності” (Печчеї),

переконанням у пріоритетності універсального та загальнолюдського над родовим, класовим, національним або професійним. Гуманізм виступає за глобальну екологічну безпеку, за створення ноосфери як нового етапу природної і людської еволюції (екоеволюції). Йдеться про “ноосферний гуманізм”, який здатний стати, згідно з висловлюваннями І. Борзенко, “глобальним дороговказом” людства. “Наукова база світогляду (ноосферного гуманізму) опирається на універсальні синтетичні можливості організаційно-системної логіки” [3, 36]. Природно зіставляти “ноосферний гуманізм” та синергетику. “З позицій синергетичної парадигми людство як розумна складова системи “Всесвіт – Людство” скеровує саморозвиток системи в цілому. Наявність цієї розумної компоненти зумовлює розумність рішення глобальних проблем, перш за все протиріч між природою та суспільством, шляхом переходу обох сторін системи на більш високу сходику розвитку, забезпечуючи якісну зміну характеру їх взаємодії у відповідності з інтересами людства..., синергетична парадигма як основа формування нової планетарної свідомості вимагає зміни у світогляді людей, перш за все ціннісно-мотиваційних установок. Людина, будучи істотою не тільки біосоціальною і, відповідно, орієнтованою на виживання, збереження та розвиток людства, є особою духовною, що зумовлює її формування під впливом вищих духовних цінностей – справедливості, пізнання, добра, краси, свободи, гуманізму ..., стремління до вищих цінностей є ідеальною потребою, задоволення якої є необхідним для формування нового типу відносин у системі “Всесвіт – Людство” [5, 48]. Однак прагнення людини до вищих цінностей не означає повернення до релігійності, у будь-якому випадку традиційної канонічної релігійності, а навпаки, означає світоглядний плюралізм та активний творчий пошук, “безперервне пізнання глибин визначається як еволюцією мозку, так і еволюцією світу” [6, 31]. Загалом сучасний гуманізм припускає переосмислення відповідності людини і світу, людини і Всесвіту.

Людина має усвідомлювати свою відповідальність за долю універсуму, за виникнення глобальних екологічних проблем і, ґрунтуючись на науковому світогляді та гуманістичній персоналістичній етиці, зацікавлено, а не відчужено та формально намагатися вирішити ці проблеми, вийти на нові межі прогресу. Ця оптимістична та реалістична позиція означає безумовне подолання будь-якої релігійної та конфесійної обмеженості.

Однак в історичному християнстві, особливо в середні віки, гуманістичний аспект християнської антропології був виражений зовсім недостатньо. Образ людини був подавлений ідеєю зовнішнього

тоталітарного авторитету. Історичне християнство Бердяєв оцінив як об'єктивацію істинного християнства, викривлення Божественного Об'явлення. Земна історія – трагічний полон людини “князем світу цього”. Це виявляється у різних видах ідолопоклонства: в обожнюванні держави, економічній чи військовій силі, колективу, юриспруденції, мистецтві, нарешті, у самій людині.

Церква не уникнула цього полону “князя світу цього”. Вона опинилась у владі об'єктивації, зведена до простого соціального інституту. Обитель Духу, символ Вічного життя, опинилась відданою мертвій умовності та земній відносності. Це виразилось у соціальній опіці з боку церкви і стосовно церкви, а не в екзистенціальному укоріненні.

Як відомо, М. Бердяєв розрізняв два види церковної традиції: церкву Петра, яка і є уособленням історичного християнства, опіки, дріб'язкового піклування, що придушує свободу і накладає заборону на творчість, а також церкву Івана, яка береже дух християнства, дає свободу, розкриває таємниці буття, звеличуючи людину, а значить і утримує гуманістичний потенціал. Власне, з церквою Івана повинно бути пов'язане християнське відродження.

Епоха Відродження означала революцію у світогляді: замість геоцентризму відбувається утвердження антропоцентризму. Посилання на античний спадок було доповнене недогматичним сприйняттям християнства. Релігія дедалі більше ставала власною справою індивіду, ідея Бога все більше витіснялась на периферії життя, а людина все більше вважала себе вільним та відповідальним творцем власної долі. Торжество цих постулатів, на думку Бердяєва, приховувало в собі небезпеку переродження гуманізму в антигуманізм, і причина цьому – відступ від духовних основ життя та перенесення центру життя в зовнішню, соціальну та природну сфери. “Цей поворот від духовної глибини, з якою були пов'язані людські сили, до якої вони були внутрішньо прикріплені, є не тільки звільнення людських сил, але є також перехід на поверхню людського життя з глибини на периферію, перехід від релігійної середньовікової культури до світської культури, коли центр тяжіння з Божої глибини переноситься в чисто людську творчість” [5, 102]. На думку Бердяєва, цей поворот був неминучий, оскільки у самій основі гуманізму закладені фатальні протиріччя. З одного боку, “гуманізм за своїм змістом та вже за самою своєю назвою означає вознесіння людини, постановку людини в центрі, відновлення людини, її утвердження та розкриття” [5, 108]. З другого боку, “в гуманізмі є основи не тільки для вознесіння людини, не тільки для розкриття творчих сил людини, але і

для приниження, для вичерпання творчості, для ослаблення людини, тому що гуманізм повернув людину до природи, переніс центр тяжіння людської особистості зсередини на периферію; він відірвав природну людину від духовного, він дав свободу творчого розвитку природній людині, віддаливши від внутрішнього змісту життя, ... від глибинних основ самої природи людини. Те, що людина є образом і подобою Божою, ... гуманізм заперечує ..., таким чином гуманізм не тільки утверджував самонадійність людини, не тільки підносив людину, але і принижував людину, тому що перестав вважати її істотою вищого, Божественного походження. Цим гуманізм понизив ранг людини. Сталось те, що самоствердження людини, яка перестала відчувати і усвідомлювати свій зв'язок з вищою божественною ... природою ..., призвело до руйнування людини ..., таким чином розкривається всередині гуманізму самоніщівна діалектика" [5, 108-109].

Думка про те, що в самому гуманізмі були передумови для перетворення його у власну протилежність, виявлену, зокрема, в антигуманних рисах ніцшеанства та марксизму, є центральною у критиці Бердяєвим гуманізму. Виходячи з цієї думки, Бердяєв стверджує про повернення гуманізму людини до природи, про перенесення центру людського життя з духовності на матеріальну та соціальну периферію, про приниженні людини до елемента всесвітньої еволюції. У самому гуманізмі приховується антигуманістичний пафос. Цей пафос – закономірний прояв неправильно розставлених гуманістами життєвих акцентів і світоглядних пріоритетів. Тобто звеличення самодостатньої людськості згубне для людини власне через свою самодостатність. Людина повинна опиратися на щось трансцендентне, вище в собі, а це “вище” повинно мати надприродні джерела. Таким чином без зрозумілого “вище” в людині людина приречена на всебічну деградацію.

Разом з тим справедливо зазначити деякі однобічності та наївності гуманізму епохи Відродження та Просвіти. На нашу думку, критика гуманізму проходить внаслідок того, що ці однобічності (що виявлялись в історії) і наївності зв'язуються як видові ознаки гуманізму, як те, що органічно йому притаманне.

У зазначеній праці “Шляхи гуманізму” Бердяєв уточнює: “Зло було не в істинно людському характері звільнення, а в роздрібненості людини, в підкоренні її початкам, що потребували до себе відношення ідолопоклонства” [3, 186-187]. Суттєве доповнення: “Фальшиво направлений гуманізм приховував можливий антигуманізм” [3, 187]. Звідси не гуманізм сам по собі поганий, а лише фальшива його спрямованість. Варто сказати, що загалом у більш пізніх своїх працях

Бердяєв деякою мірою пом'якшує своє ставлення до гуманізму, зокрема в "Шляхах гуманізму" він вирізняє не тільки "фальшивий" гуманізм, а також і "старий гуманізм", при цьому розмірковуючи, що гуманізм, який ґрунтується на релігії, що вільно сприймається людиною (очевидно, розуміється Церква Івана та нова творча епоха в християнстві – Епоха Духу), належить майбутнє. Але все-таки скептичне ставлення до гуманізму світського, породженого епохою Відродження, переважає у творчості російського філософа. Бердяєв переконаний, що відчуття людиною своєї самодостатності та абсолютності, ігнорування вищих, надособистих цінностей неодмінно веде до духовного занепаду, який, у свою чергу, є причиною дегуманізації суспільства. Гуманізм повертає людину до природи, даючи тим самим свободу творчого розвитку природній, а не духовній людині: людина, відірвана від своїх духовних коренів, від божественного центру життя, приречена на духовну злиденність, нігілізм, егоїзм та, у підсумку, на проповідування ідей, що заперечують свободу духу і самої людини.

Насамперед необхідно зазначити, що звернення до природи означає вибір наукового світогляду, а не такого, що ґрунтується на сліпій вірі або метафізиці. "Науковий" – орієнтований на раціонально-емпіричне пояснення навколишнього світу і практичне використання результатів пояснення для всебічного покращення життя людини. Гуманісти вважають, "що для людства настав час усвідомити власну зрілість – відкинути пережитки первісного магічного мислення та міфотворчості, що підміняють істинне осягнення природи" [7, 41]. Крім цього, гуманізм: утверджує життя, а не заперечує його; здійснює пошук можливостей для життя, а не тікає від нього; намагається створити умови гідного життя для всіх, а не для обраних [7, 69]. Сучасний гуманізм відстоює гармонійні відносини з природою і заперечує хижачку експлуатацію природних ресурсів. Гуманісти вважають, що правильним було гасло не підкорення, а примирення з природою, оскільки це ми не можемо без неї, а не вона без нас, а будь-яке насилля невідворотно повертається проти нас самих [7, 572].

Повернення до природи ще не означає відриву від духовних джерел, від Бога, це означає більше уваги до навколишнього середовища, більш бережливе до ставлення до природи, практицизм і той самий здоровий глузд, без якого життя людини неможливе навіть у монастирі. Більше того, звернення до природи може сприяти кращому її розумінню не тільки як поля діяльності, або як світу, що згинув, але як життєвого середовища, як прагнень до створення ноосфери, попередження екологічних проблем і загалом більший інтерес до світу,

в якому актуально проходить життя людини, до світу, в якому перебуває людина і інколи не зі своєї волі. Гуманізм аж ніяк не позбавляє природу сакральних рис, так, власне, питання і не ставиться. Гуманізм стверджує, що і природа і дух іманентні людині, що і одне, і друге має значення для людини, а ігнорування чогось одного не на користь іншого є збідненням людини, обмеженням її творчих можливостей. Гуманізм утверджує розумність, людяність людини у самій її природі. Відхід від релігії в антропології зовсім не означає тверджень, що людина є істотою тільки природною, і природне, тобто інстинктивне начало в ній основне. Природа людини як особистості і її природа як елемента соціуму протистоять сьогодні так само, як розум протистоїть інстинктові або як людське – тваринному, оскільки ми все ж є істотами, вийшовши з первісного стану [3, 572]. Гуманізм утверджує також високе природно-соціальне призначення людини.

Що ж стосується моральності, то життя підтверджує правоту тих мислителів, які вважають, що релігія зовсім не передбачає високої моральності. Питання дотримання тих чи інших заповідей вирішує сама людина, вільно обираючи життєвий шлях. Для світських гуманістів етична поведінка оцінюється, або повинна оцінюватись, критичною думкою, а їх метою є виховання себе як самостійних і відповідальних осіб, що здатні зробити власний вибір у житті і які виходять із розуміння сенсу людської поведінки. Мораль, що не базується на вірі в Бога, зовсім не повинна бути антисуспільною, суб'єктивною, нерозбірливою у засобах або такою, що веде до розпаду моральних засад. Тобто тут пропонується протиставлення всякій абсолютистській моралі, однак визнається, що об'єктивні моральні стандарти існують, а моральні цінності і принципи можуть бути здобуті в процесі етичного пізнання. Етика світського гуманізму базується на переконанні у здібності людей жити усвідомленим, здоровим особистим і суспільним життям, без допомоги релігійних заповідей або керівництва священиків [8, 46].

Гуманізм возвеличує свободу і вільну людину, що усвідомлює і несе відповідальність за власні вчинки, в тому числі і за антигуманні.

Як відомо, реальний гуманізм заперечує догму щодо людини як образу та подоби Божої, тим самим принижуючи статус людини. Однак гуманізм не знижує статусу людини, навпаки, стверджує, що людина вільна, творча і вольова особистість, і як особистість вона не є засобом, а всезагальною ціллю і найвищою цінністю. “Гуманізм – це світогляд, у центрі якого ідеал людини як вищої цінності..., особистість – висхідна реальність, абсолютна у відношенні до себе і відносна поряд у усіма іншими” [5, 573].

Гуманізм зовсім не спрощує розуміння людини. Людина – це безодня смислу, це відкритість смислу і здатність вмістити у себе світ. Це складна і тонка внутрішня ієрархія, що співвідноситься з фундаментальними і екзистенціальними категоріями. Особистісне начало в людині заховане, таємне, осягнене хіба що любовною чутливістю. Це начало, як посуд з живою водою, вимагає дуже бережливого до себе ставлення: “Я – це всюдищуца наявність, яка здійснює роль синтезатора і поєднувача, співвідношення і прикріплення до людини всього і всіх, і деяка “закулісна” сутність. Вона і конкретна, оскільки особистісна, і невизначено розмита, безмежна [5, 77]. Власне, особистісне начало, іманентне людині, є центром світу, джерелом, що породжує цінності та змісти – це скарби життя. Гуманізм звільнив це особистісне начало від пут відсталості та неосвіченості, наповнюючи тим самим різноманітним змістом людське життя. Приниження статусу людини можна углядіти в релігійному консерватизмі, який насправді забороняє творчий пошук, а життя людини зводить до безумовного підкорення ірраціональному догмату, нав’язує людині зазвичай беззмістовні ритуали, виступає проти творчої новизни, прикриваючи все це високими гаслами. Представники інших конфесій взагалі не визнаються рівними, максимум допустиме до них – це терпимість, хоча і у власних рядах можуть виявитися єретики. Крім цього, будь-яка релігія будується на принципах жорсткої ієрархії, а це вигідно для прикриття різноманітних зловживань.

Гуманізм – універсальний. Переслідування за переконання він просто не допускає, тоді як універсалізм світових релігій, так би мовити, потенційний, тобто тільки для можливих послідовників, а на тих, хто не належить до цієї релігії, її рятівні канони не поширюються. Гуманізм актуально загальнолюдський, він апріорно проголошує принципи людяності, свободи, поваги та терпимості до всіх.

Гуманізм визнає і плюралізм щодо вищих цінностей. Гуманізм проповідує рівність вільної людини серед таких же рівних людей. “Сутність людини – це сутність, що вільно набута, створена та реалізована нею самою в собі і у світі, в якому воно народжується, живе та діє” [8, 105]. У гуманізмі потрібно бачити передусім примат свободи особистості та заперечення будь-якого деспотизму. Гуманізм звільнив, а не принизив людину, опустивши її з божественної висоти. Гуманізм звільнив духовну людину, грішну та введenu в оману. Але гуманізм звільнив та возвеличив у світі насамперед людину, а гріх може подолати лише вільна та відповідальна особа [9]. Гуманізм розкриває та розкріпачує творчий потенціал людини. Це необхідна

умова для розвитку, для плідного життя людини. У кінцевому підсумку все залежить від людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лютый Т.В.* Розумність нерозумного: монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2007. – 420 с.
2. *Бердяев М.* Кризис искусства. – М.: Из-во Петракова, 1918. – 254 с.
3. *Бердяев Н.А.* О назначении человека // Опыт парадоксальной этики / [сост. и вступ. ст. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003. – 701 с.
4. *Бердяев Н.А.* Самопознание // Русская идея / [сост., вступ. ст. и примеч. М.А. Блюменкранца]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: „Фолио”, 2004. – 615 с.
5. *Бердяев Н.А.* Философия творчества, культуры и искусства : В 2-х т. – М., 1994. – Т. 1. – 386 с.
6. *Бердяев Н.А.* Царство духа и царство кесаря. –М.: Республика, 1995. – 562 с.
7. *Бердяев Н.А.* Царство Духа и царства кесаря // Дух и реальность / [вступ. ст. и сост. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: „Фолио”, 2003. – 679 с. – С. 271-273.
8. *Бердяев Н.А.* Я и мир объектов // Дух и реальность / [вступ. ст. и сост. В.Н. Калюжного]. – М.: ООО “Изд-во АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003. – 679 с.
9. Гуманистический манифест 2000: Призыв к новому планетарному гуманизму // Современный гуманизм: Документы и исследования. – М., 2000. – 459 с.

Тимченко А. П. Гуманистический потенциал экзистенциальной философии.

В статье осуществлена попытка анализа исторической судьбы гуманизма с позиций экзистенциальной антропологии.

Ключевые слова: гуманизм, экзистенциализм, персонализм, антропология.

Timchenko A. P. Humanistic potential of existential philosophy.

An attempt to analyze the historical fate of humanity from the point of existential anthropology is made.

Keywords: humanism, existentialism, personalism, anthropology.